

Xuraman Abuzər qızı Qədimova²³
KLASSİK ƏDƏBİYYATDA ƏDƏBİ TƏNQİD

Giriş. Türklərin islam dinini qəbul etməsi ilə yeni bir mədəniyyət formalaşmağa başlamışdı. Türk islam mədəniyyəti özünəməxsus dili və üslubu olan, islamın təməl qaynaqlarından, türk, ərəb və fars tarixindən ilham alan bir ədəbiyyatı meydana gətirmiş və inkişaf etdirmişdir. Türk islam mədəniyyətinin inkişafında başlıca rol oynayan digər nüans da əski yunan və hind fəlsəfəsinin də yer aldığı təsəvvüf olmuşdur. Anadoluda XIII yüzildə meydana gələn Klassik ədəbiyyat Türk islam mədəniyyəti və Osmanlı coğrafiyasının adət-ənənələri əsasında formalaşmışdır. Türk-ərəb-fars dilinin sinteziylə ortaya çıxan Osmanlı dilinin hakim olduğu bu ədəbiyyat XIX əsrin sonuna qədər davam etmişdir [1, s. 15].

Klassik ədəbiyyatda əsərlərin dəyəri ilə bağlı tənqidi fikirlər də səsləndirilib. Ədəbi dəyər söz, üslub və orijinallıq baxımından müəyyən edilib. Əsərlərin ədəbi meyarlara uyğunluğu, qafiyələrin mənası və uyğunluğu kimi araşdırmalar aparılmış, rəy və şərhlər yazılmışdır. Şərhlər, dilaçələr, nazirələr və bəlağətlər tənqidin daha aydın müşahidə olunduğu əsərlərdir.

Şərhlər: əslində mətni daha yaxşı başa düşmək üçün istifadə olunan ədəbi fənddir. Quran-ı Kərimdə İnşirah surəsində yer alan “neşrah” kəlməsindən alınan şərh sözü İsfəhani “Təfsirinin mahiyyəti açmaq, yəni açıb genişləndirməkdir. “Şərh-i sadr köksü açmaq da bu mənədadır ki, ilahi bir nur və Allah tərəfindən bir könül rahatlığı və ruh ilə qəlbi genişləndirməkdir. Hafaciyə görə, kitabı izah etmək mənasına görə şərh etmək deməkdir” [10, c IX, s. 290]. İslam dünyasında mətnlərin qiymətləndirilməsində istifadə olunan bu üsul tənqid üçün funksional xüsusiyyətlərə malikdir. Dini mətnləri başa düşmək və izah etmək üçün istifadə edilən şərh zaman keçdikcə yazılı mətnlər üçün də istifadə olunmağa başlayıb. Başqasının yazdığı əsərin şərh, müəyyən mənada əsərin başqa prizmadan qiymətləndirilməsidir. Mətnin izahı, yenidən oxunması müəyyən mənada yeni məna kəsb edir.

Şərhi yazan şəxs öz biliyi daxilində mətni öz baxış bucağı ilə başa düşür, izahat yazır.

İslam mədəniyyətindən təsirlənən divan ədəbiyyatında mətnlər üçün də annotasiyalar yazılmışdır. Ağah Sırrı Levend deyir ki, annotasiyalar bir şeirin və ya məktubun ironik izahı və təfsiridir. İzzət Əli Paşanın bir qadının dili ilə yazdığı Nigamaməyə Nedimin şərh, Ebubekir Kaninin (Mektuplar və düz yazı örnəkləri) məktubuna şərh, Ziya Paşanın Əli Paşa haqqında yazdığı Zəfərnəmə təfsiri buna misaldır [10, s. 290; 6, s. 283].

Ədəbi kateqoriyalardan olan təfsir və haşiyə Osmanlı nəsrinin ən məhsuldar janrları arasında yer alırdı. Müasir nöqtəyi-nəzərdən isə şərhə ikinci dərəcəli ədəbiyyat növü kimi baxmaq olar. Maraqlıdır ki, Osmanlıların da eyni fikirdə olduğunu düşünsək, o zaman bu janrların işlədilməsinə lüzum yoxdur və ədəbiyyatla əlaqəsi vaxtdır. XX əsrdə avropalı və amerikalı tədqiqatçıların yazdığı (Türkiyə ədəbiyyatında ‘yakin okuma’ və ya ‘kalitatif okuma’ termini ilə ifadə edilən) əsərlərində bu janrların vacib olduğunu isbatlayan professional sübutları diqqətə almaq lazımdır.

Şərhçi öz fikrini özündən əvvəlki məlumatları da daxil etməklə izah edir. Məqsəd oxucunun mətni başa düşməsidir. Şərh yazan şəxsin müəyyən səriştəsi və təcrübəsi olmalıdır. Daha sonra şərh yazdığı sahəni gözəl bilməlidir. Sənətkarın ifadələri “bunun məqsədi, buradakı məna” deməklə izah olunur. Şərhi yazan şəxsin mətni yazan şəxs qədər o mövzuya bələdliyi və elmi bazası olmalıdır. Müəllifin niyyətini başa düşmək üçün açıqlama verən şərhçi, müəyyən mənada müəllifin fikrini öz sözləri və yozumları ilə aydınlığa çıxartmalıdır ki oxucu hadisələrdən tam xəbərdar olsun və maariflənsin. Şərh yazan şəxs müəllifi natamamlıqda, yanlışlıqda ittiham etmir, əksinə müəllifin nə demək istədiyini özünəməxsus şəkildə izah edir.

Çağdaş ədəbiyyatda şərh mətnə yaxınlaşma üsuludur. Şərh və haşiyələrdə mətnin mənası vurğulanır. Mətn daxilində əsər olan annotasiyada əsərin sahibi haqqında heç bir mühakimə və qiymətləndirmə aparılmır. Mətn təhlilində şərhə yanaşı, müxtəlif anlayışlardan da istifadə edilmişdir.

Annotasiya- Haşiyə və ya Hamiş: Məktubun sonundakı qeyd

Təlimat (talikat): kitabda bəzi fəsilləri izah etmək və ya tənqid etmək üçün kitabın kənarlarına yazılan notlar və ya bu not qeydlərin kitabça halında yazılması. Kitabın kənarında yazılan notlar künc yazıları adlanır.

Təhlis: Ümumiləşdirmə

Təfsir: İzah, şərh

Dərkənar: Mətnin yanında yazılmış qeyd

Şərhlərdə istifadə olunan bu anlayışlar müasir mənada istifadə olunan mətn tənqidindəki anlayışlara uyğunluq kimi dəyərləndirilə bilər. Mətnlə bağlı qiymətləndirmələr vacibdir. Lakin bu qiymətləndirmələr Şərhin konkret meyarları əsasında hazırlanır. Şərh mətn daxilində əsərdir və müəllif haqqında mənfəi fikirlər yoxdur. Tənqiddə isə mətn daxilində və mətndən kənar qiymətləndirmə var, mətnin müəllifi diqqətdən kənarda qalır və tənqidçi yazıçıdan kənara çıxıb bilər. “Mətnlərin annotasiyası ədəbi tənqid deyil. Ədəbi tənqiddə əsərin fiziki gözəlliyi haqqında mühakimə yürüdüldür. Məlum gözəllik qanunları hələ lazımınca incələnməmiş, hələ də qapalı tərəfləri olan, mahiyyəti hər şeydən əvvəl intuitiv ilə dərk edilən ədəbi hadisədir. Tənqidçi bəlkə də yaşadığı dövrün daxili gözəlliyini ən çox ifadə edən şəxsdir. Bacardığı qədər neytral olmağa çalışır, sənət və ədəbiyyatşünas ikinci əsər yaradan bir ədibdir” [10, s. 45]. Şübhəsiz ki, mətni başa düşmək və şərh etmək üçün tənqid öncəsi janrlar olan şərh və buna bənzər üsullar bu gün tənqid funksiyasını yerinə yetirə bilməz. Lakin divan ədəbiyyatı ilə bağlı günümüzün tənqid anlayışı və meyarları əsasında qiymətləndirmələr aparmaq anaxronist (anakronik) - arxaik bir yanaşma olacaq.

²³ AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun dissertantı, Azərbaycan neft təsərrüfatı elmi jurnalının redaksiya şöbəsinin rəisi, fil.ü.f.d., dosent, Email: xuramanqedimova@mail.ru

Təzkirə—tərcüməyi-hal əvəzinə işlənən təzkirə sözü termin kimi fars ədəbiyyatında meydana çıxmışdır. Divan ədəbiyyatında şairlərin həyatından bəhs edən “Təzkirə” bu gün antologiya kimi ədəbiyyatda da önəmli yerə sahibdir. Təzkirələr Mustafa İsen tərəfindən tənqid mənbəyi kimi qiymətləndirilib. Onlar şairlər haqqında məlumat verən əsərlərdir. Ərəblər və iranlılardan sonra türk ədəbiyyatında ilk təzkirəni Məcalisun Nəfais və Əlişir Nəvai yazmışdır. Osmanlıda ilk təzkirə XIV əsrdə Sehi bəy Heşt Behişt tərəfindən yazılmışdır. Bu mənbələrdə şairlər, onların həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verilib. Tərcüməyi-halların girişində poetika və tənqidin də yer aldığı görünür. “Təzkirə müqəddimələrində şeirin mənşəyi, forma və məzmun baxımından xüsusiyyətləri; vəzn, qafiyyə, mənzum üslubu, təxəyyül və məzmun kimi əsas mövzularının araşdırıldığı görünür”. Tərcüməyi-hallarda müəllifin adı, doğulduğu şəhər, qohumluq əlaqələri, təhsil həyatı, təhsil vəziyyəti, peşəsi, məşğuliyyəti, şəxsi xüsusiyyətləri və bacarıqları, sosial mühiti, həyatı ilə bağlı rəvayətlər, ölüm tarixi və yeri, əsəri və ya əsərləri üzərində dəyərləndirmələr, əsərindən nümunələr verilmişdir. Mehmet Çavuşoğlu, “Təzkirə müəllifləri təkcə bioqrafik məlumat verməklə kifayətlənməyib, haqqında söhbət açıqları şairin şeirinə, əsərlərinə də qiymət verib, fikirlərini çatdırıblar. Dövrün poeziya anlayışı təzkirələrdə öz əksini tapır”. Yazaraq təzkirə ilə tənqidin əlaqəsini ifadə edir. Tərcüməyi-hallarda edilən tənqid əsərə deyil, şairə aid olur. Bununla belə, bioqrafik əsərlərdə ön plana çıxan şair olduğu üçün tənqid sənətkarla bağlı olsa da, şairin sənət anlayışı da dəyərləndirilir. “Pesend ü isgaya kabil şiir: xoş âyende nəzm, aşiqane qezel və müheyyal eş’ar” kimi sözlər təzkirələrdə şeir haqqında müsbət sözlərdəndir (Tərifə layiq şeir: qabaqcıl şeir, romantik şeir və xəyali şeir.).

Həsən Çələbinin şeiri haqqında Gelibolu Həsən Əlinin orfoqrafik səhvlər, yalan və yanlış, uydurma məlumatlardan istifadə etməsi ilə bağlı tənqidi fikirləri diqqət çəkir. Əsərin tənqidində söz seçilməsi və məlumatın dəqiqliyi əsas götürülür. Divan şairləri haqqında qiymətləndirmələrin aparıldığı əsərlərdə müxtəlif müqayisələr və bənzətmələr aparılıb və təzkirələrdə müsbət və ya mənfi ifadələrdən istifadə olunub.

Bu mövzuda ciddi şey göstərən imzalardan biri də Lətifidir ki, o həm şairi həm də onun təqdim etdiyi ədəbi nümunəni tədqiq edir və tənqidi münasibətini gizlətmir. “Elhak ve insaf budur ki tarik-i mesneviyi şuarayı Rum andan görmüşler ve bu hususda mâadası ana peyrev olmuşlardır. Hakikate nazar olunsu kıssa-i Hüsrev zebân-ı Türkî’de andan bir üslûb-ı nev’dür...” [11, s. 380-383] kəlmələrini işlədən Lətfi ustadının şeirlərində yer alan ifadələrin zamanəsinə görə gözəl olduğunu söyləyir, kəlmələrin qarşılığını soruşurdu. Osmanlı şairlərini bu baxımdan tədqiq etməyə və qiymətləndirməyə çalışırıqsa Osmanlı ədəbiyyatında istifadə edilən orta meyarlara riayət etmək və tənqid üçün işlədilən bu ifadələrin bu gün hansı kəlməyə və ya terminə uyğun gəldiyini dəqiq öyrənmək lazımdır. Bunun üçün isə mütləq terminoloji tədqiqatlar aparmaq lazımdır.

Təzkirəçilər müəyyən meyarlardan istifadə edərək tənqidi yaradıcılıqla məşğul olurdular. İş o yerə çatmışdı ki, Sultana təqdim olunan şeirlər əvvəlcə tənqid olunur, bəziləri də bununla bağlı tapşırıqlar. Bəzi şeirlər sultana təqdim edilmədən rədd edilirdi. II. Sultan Səlim dövründə vəzifəyə təyin olunan şəxslərdən biri də Gelibolulu Əli idi. Məsələn, Melihi üçün, Lətfi, “Tarik-i şir elmə məhəbbət bildi, Çələbi isə Əmri Çələbi haqqında dedi: “Hər elmin bir mu-şikası var, meyan-ı Şuara şeirin və şairin vasvası tənqidçisidir”. tənqid edilib. Bu, Osmanlı dövlətində tənqidin ciddi bir iş olduğunun göstəricisidir. Şairlər müəyyən meyarlara görə təsnif edilirdi. Lətfi:

-Yazılmamış düşüncələri, öz arzu və təxəyyülünü yaradıcılığına axtaran şairlər

Şairin orijinallığı ifadə olunur.

- Nitqi səlis və rəvan olan, yaradıcılığı söz yığınınan ibarət olan

Söz seçiminə fikir verməyənlər

- Oğru olanlar-plagiatlar

Şeirin təxəllüsünü dəyişmək və ya şeirdən bir neçə qoşma oğurlayıb özünəməxsus şəkildə fərqli üslubda istifadə etmək; başqa şeirlərdəki mənaları təkrarlayanlar, başqa bir şairin şeirinin şəklini dəyişib, bədii və təxəyyül baxımından eyni mənani söyləyənlər- hazır məzmunu fərqli formada öz şeiri kimi təqdim edənlər.

Yaradıcı olmayan və orijinal məzmun təqdim edə bilməyənlər

- Ustad şairin poeziyasında mövcud olan məzmunu incə zəka ilə orijinal deyimə çevirənlər.

Lətfi meyarları əsərin qiymətləndirilməsində hələ də istifadə olunan və tənqiddə qüvvəsini saxlayan elementlərdəndir.

Başqa bir klassik ədəbiyyat sənətcisi Riyazi şairləri belə təsnif edir:

-Şeirlərində yeniliklər olanlar

- Gözəllik şairləri

-Yeni mənalar yarananlar

Riyazinin şairlərin fərqlilikləri və yenilikləri ilə önə çıxması kimi xüsusiyyətləri ortaya qoyması da şairlərin necə qiymətləndirildiyinə dair ipucu verir.

Dibacələr: ön söz anlamını daşıyır. Divanın girişində şeir və şairlər haqqında qiymətləndirmələrin olduğu bir bölmədir. Şeir və şairlərin dibacədəki düşüncələri ilə yanaşı, şairlik və şeir sənəti ilə bağlı müxtəlif dini müzakirələr də mövcuddur. Eyni zamanda bəzi əsərlərdə divan poeziyasının fəlsəfi mənşəyi ilə bağlı qiymətləndirmələr, tənqidlər və izahlar verilir. İslam dini baxışı acısından şeirin və şeir sənətinin caiz olub-olmaması ilə bağlı ifadələr burada yer almaqdadır. “Məharət sahibi natiq və elm adamları poeziyanın və onun fəlsəfəsinin gözəlliyi və xeyirxahlığı haqqında ayə və hədislərə istinad edərək dəyərli kitablar yazmış, şeiri hər cür ləkələrdən təmizləmişlər” ifadələrində Füzuli kimi dahi şair belə şeirin qiymətləndirilməsində dini istinadlara diqqət çəkib. İlk öncə, müzakirə mövzusu şeirin nə üçün yazıldığı olsa da zamanla sənətdə məqsəd nədir sualının ifadəsi adlandırıla bilən bu bölmə klassik poeziyanın qanun-

ayıqlıq baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Xüsusilə, məsnəvilərin mülahizə hissəsindəki beytlər Divan ədəbiyyatında tənqid anlayışının formalaşdırılmasında önəmli rol oynadı. Bu bölmədə şair öz poeziya məharətini tərənnüm etməklə yanaşı, həm də əsərin nə üçün yazıldığını açıqlamaqdadır. Tâcizadə Cafer Çələbinin ‘Hevesnâme’ adlı məsnəvisinin əvvəlindəki ‘Hasb-i Hâl’ bölməsini buna misal göstərmək olar. Nəbinin ‘Xeyrabad’ əsərində onun dövrü ilə bağlı bəzi tənqidlər var. Şeyx Qalibin ‘Hüsni ü Aşk’ əsərində də Nəbi haqqında tənqidlər yer almaqdadır [11, s. 104].

Ön sözlər içərisində iri həcmli Lami Dibaçəsində ifadələrin əsas məqsədi nəfsin zövq sahiblərinə və şükür edənlərə sirlərini və məxfi rəftarlarını nişanələrlə açıb cahil zümrəsindən ört-basdır etməkdir. Savadsızlardan, yolunu azanlardan və günahkar cəmiyyətdən gizli saxlamaqdır. *“Remizli sözlərdən bütün maksat və tam murat, canın sirlərini və gizli təvirlərini zevk və hal maliklərinə və şükür şevk və kanaat sahiplərinə kapalı olaraq və işarətlərlə anlatmadır və cahillər təfəssüsündən, sapıqlar fırkasından və günahkârlar topluluğundan örtmə və gizlətmədir* [6, s. 181] - deyərək şeirlə bağlı tənqidlərə cavab vermiş və tənqidi fikirlərini bildirmişdi. Bununla şeirin hər kəs tərəfindən başa düşülməməsinin vacib olmadığını da söyləməkdən çəkinməmişdi. Şeir dürtüst olanların və savadlı insanların başa düşəcəyi sözlərlə yazılmalı, onların başa düşə biləcəyi mətləblərlə bağlı olmalı idi. Odur ki çox uzun illər bu fikirlə yaradılan Divan ədəbiyyatının təsiri ilə cəmiyyət şeiri elitanın məşğuliyyəti olaraq qəbul etmişdir. Divan şeirində həm də oxucu tənqiddə məruz qalır, onun mütləq səviyyəsi, tərbiyəsi, savadı, əxlaqı və daxili inancı müzakirə mövzusunə çevrilirdi. Əlişir Nəvai, misralar arasındakı mənə qopuqluğunun olduğu şeirləri mənfi qiymətləndirir və ahənginin pozulmasını əsas götürərək incəlikdən uzaq olduğunu söyləməkdədir. Şair divanlarda məşhur və rəsmi qəzəl janrından ayrılıb digər janrlara başvurulduğunda diqqət etmək lazımdır ki, mətləb və çalar quruluş və mənə baxımından birinə uyğun gəlsin və uzlaşsın, poetik qəzəllərdə mənzum qoşmaların bir-iki misrası yerləşdirilsin... ifadələri ilə şeirin problemlərini vurğuladı ki, bunlar tənqid kimi də yozula bilər [12, s. 36, 93].

Bəlağət (Ritorika)- Bəlağət kitabları terminləri bir araya toplamaq və nə demək istədiklərini izah etmək üçün yazılmış əsərlərdir. Sururunin ‘Bəhrü’l Marif’ əsəri Osmanlı İmperiyasında ilk bəlağət-ritorika kitabıdır. Müstəkimzadənin ‘İstilahatü’s Şəriye’, Manastırlı Rıfatın ‘Mecami’ül Edeb’, Əhməd Cövdət Paşanın ‘Belegat-ı Osmaniye’, Rezaizadənin ‘Təlim-i Edebiyat’, Rəşitinin ‘Nəzəriyyə-i His Edebiye’, ‘Muallim Naci’s ‘İstilahatü’s Şəriye’, ‘Mecami’ül Tarifi’ lüğətləri arasındadır. Diyarbəkirli Şeyx Əhməd əl Bərdəhinin ‘Kitabu Cami’ül Envail-edebi’l Farişi’ türkçə yazılmış ən qədim ritorika kitabıdır. XIX əsrə qədər 11 ritorika kitabı yazılmışdır.

Ədəbiyyat tarixi və nəzəriyyələrinin, bəlağət elmlərinin inkişafı, o cümlədən türk yazıçı və şairlərinin ədəbi düşüncələrinin təsbiti baxımından türk ədəbiyyatında mühüm bir qaynaq olan ‘Bəhrü’l Marif’də 1381 məcazi kəlmə işlədilmişdir. Kitabda müşahidə edərək mülahimə edib hökm çıxarmaq mənfi qiymətləndirilir və mənə baxımından nələrə diqqət yetirilməsi lazım olduğuna dair misallar göstərilir. Bəlağət kitablarında kəlmənin ‘İlm-i məanid’dəki mənaya uyğunluğu, ‘elmi bədi’də ədəbi sənətlərin xüsusiyyətləri və bu xüsusiyyətlərin incələnməsində diqqət yetiriləcək məqamlar, elmdə bir fikrin müxtəlif yollarla ifadəsi haqqında izahlar vardır. ‘Elmi bəyan’da isə sözlərin işlədilməsi ilə bağlı fikirlər və mülahizələr yer alır. Terminlərin açıq şəkildə istifadəsi, bir növ çılpaq kəlmələrdən istifadə, yersiz epitetlər, bənzətmənin bəsitliyi qiymətləndirmə zamanı işlədilən ifadələrdəndir.

‘Mecami’ül Ədəb’də mükəmməl bir diqqət və ədalətlə mülahizə yürütmək, elmi yaradıcılıq qaydalarını tətbiq etməklə, təfsir üsuluna həmişə tənqid deyilir: *‘Mecami’ül Edeb’te, asar-ı beşəri müteallik oldukları fünun ve sanayi ahlakına tatbikan kemâl-i dikkat ve adaletle muhâkeme etmək usulune aletumum tenkit dənir, dənilerək tenkitin tanımı da yapılmıştır* [5, s. 49; 7, s. 76]. Şərhdə xüsusilə, ədalətlə mülahizə yürütmək və hökm verərkən çox diqqətli olmaq kimi tövsiyələr verilir. Bəlağət kitabları ədəbi əsərlərdə vacib olan xüsusiyyətlərin ensiklopediyasıdır. Bu əsərləri yetərincə tədqiq etmək, oradakı məlumatlardan ədəbi tənqidin terminologiyalarını rahat bir şəkildə öyrənmək və istifadə etmək mümkündür.

Nəzirələr: Bir şairin başqa bir şairin şeirinə eyni vəzn və qafiya ilə yazdığı şeirə nəzirə deyilir. XIV əsrdə Ömər b. Mezidin tərəfindən yazılan *‘Mecmuatin Nezairin’* nəzirə məcmuəsi türk ədəbiyyatında ilk nümunədir. Eğirdirli Hacı Kamalın, Ədirnəli Nəzminin və Pərvanə bəyin nəzirə məcmuəsi də bu nümunələrdəndir. Nəzirələr tədqiq edildikdə, şairlərin bir-birindən təsirləndiyi, hansı şeirlərin bəyənildiyini asanlıqla müəyyən etmək olur. Nəzirələr və ya nəzirə məcmuələri araşdırılanda və dəyərləndirildikdə, şairlərin təsiri və təsirlənmələri, təsir dairələri, şairlər arasındakı ədəbi əlaqələr, ən məşhur şairlər, şeirlər, daha yaygın olan qafiya, rədif və vəzinlərin müəyyən edilməsi kimi poeziya tariximiz baxımından bir çox mühüm məqamları üzə çıxarmaq olur. Şairlər arasında yaxınlıq, nəsillərarası qarşılıqlı əlaqənin necə olması barədə məlumatı ‘Nəzirə’ məcmuələrindən asanlıqla öyrənmək mümkündür.

Şairlərin yaradıcılığında özlərinə qarşı tənqidi baxışları, ictimai məsələlər və problemlər də tənqid baxımından dəyərləndirilməli olan mənbələrdir. Xüsusilə, divan şairlərinin şeirlərinin əvvəlində yer alan, çağdaş və ya əvvəlki dövrlərin şairləri haqqında tənqidi fikirlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şeyx Qalib ‘Hüsni-ü Aşk’ın giriş hissəsində Nəbinin şeirlərini tənqid etmiş və bunu A.Həmdü Tanpınar tənqiddə fərqli bir yönüm kimi qiymətləndirmişdir.

Klassik ədəbiyyatda əsərlər və sənətkarlar haqqında bir çox tədqiqatlar aparılıb. Daha çox tənqid sözü ilə ifadə olunan incələmək müasir tənqidin eynisi deyil, lakin eyni zamanda çağdaş ədəbiyyatşünaslıqda da öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır və hətta ədəbiyyatın, sənətin inkişafı üçün vacib bir janra çevrilib. Sənətsünaslığın inkişafına xidmət edən bu janr hər zaman olduğu kimi çağdaş dünyamızda da cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır, onun mədəni dünyasına xitab edir. Təzkirələr, dibaçə, nəzirə məcmuələri, dibaçə və təfsirlər, ritorika kitabları tənqidlərin, incələmələrin və qiymətləndirmələrin yer aldığı əsərlərdir. Bu əsərlərin araşdırılması və qiymətləndirmələrin bir araya gətirilməsi ədəbi tənqid janrının daha da inkişafı baxımından çox əhəmiyyətlidir. Dövrün özünəməxsus müha-

kimələri və ədəbi xüsusiyyətləri ilə qiymətləndirilməsi əsasında obyektiv bir qiymətləndirmə aparılarsa tənqiddin bütün dövrlərdə hər zaman yenilik axtarışında olduğunun şahidi olacağıq. Bunun üçün də ədəbi tənqiddin tarixini tədqiq etmək, klassik ədəbiyyatı düzgün qiymətləndirmək lazımdır.

Nəticə. Klassik ədəbiyyatda əsərlər və sənətkarlar haqqında aparılan tədqiqatlar müasir ədəbi tənqiddin tələblərinə tam cavab verməyə də ilkin ədəbi tənqidi baxımdan çox qiymətlidir. Yaradıcılığa müxtəlif prizmadan baxılan zamanı meydana gələn tənqidi münasibət klassik ədəbiyyatda çox mühüm yer tutur. Sənətkarı və divan poeziyasının bəzi nümunələri dövrün tənqidçiləri tərəfindən incələnməklə zamanın ədəbi meyarlarına cavab vermədiyi və ya natamam olduğu iddia edildiyi yazılar ayrıca tədqiq edilərsə ədəbiyyat tarixində necə mükəmməl bir rola malik olduğunu görə bilərik.

Təzkirələr, dibaçələr, nəzirələr, təfsirlər, bələğət məcmuələri tam əminliklə deyilə bilər ki, tənqidi əsərlərdir. Bu əsərlərin araşdırılması və klassik əsərlərlə bağlı qiymətləndirmələrin bir araya gətirilməsi ədəbi tənqiddin yaranma tarixinin daha qədim olduğunu isbatlayacaq. Eyni zamanda ədəbi tənqiddin iddia edildiyi Qərb ədəbiyyatında yarandığı və son iki yüz ildə türk ədəbiyyatı tarixinə düşdüyü iddiasını sabun köpüyü kimi dağıdacaq. Unutmaq lazım deyil ki, hər dövrün özünəməxsus dəyər mühakimələri və ədəbi meyarları mövcud olmuş və ədəbi janrlar da həmin meyarların yaratdığı çərçivə daxilində yaranmış və dəyərləndirilmişdir.

Ədəbi tənqiddin- ədəbiyyatşünaslıq tarixinin tədqiqi mərhələsində klassik ədəbiyyat nümunələri öz dövrünün gözəlliyi və dəyər meyarları ilə qiymətləndirilməlidir

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağah Sırrı Levend, Divan Edebiyatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1980
2. Ağah Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, Giriş, TTK, Ankara, 1984 I, Cilt
3. Ali Nihad Tarlan, Edebiyat Meseleleri, AKÇAĞ Yay, 2017
4. Ali Fuat Bilkan, Divan Edebiyatında Tenkit, Milli Kültür, Eylül, 1986, sayı 54
5. Ali Fuat Bilkan, İlm-i Belegat, Milli Kültür, Eylül 1987, sayı 58
6. Aksoyak, İ.Hakkı Metin Şerhi, Mustafa İsen ve Arkadaşları, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınevi, Ankara, 2002
7. Canım Rıdvan ile Latifi'de Şiir Tenkidi Üzerine Bir Konuşma, Yedi İklim Yay, Eylül, 1992, sayı 30
8. M. Celal, Osmanlı Edebiyat Numuneleri, 1312
9. Doğan, Muhammet Nur Metin Şerhi Üzerine, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, Yelkenli Yayınevi, 2017
10. Elmalı M.Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, cilt 9, Azim Dağıtım, İstanbul, 2017
11. Şedit Yüksel, Şeyh Galib Əsərlərinin Dil və Sənət Dəyəri, İş bankası Kültür Yay, Ankara 1980
12. Üzgör, Tahir Türkçe Divan Dibaceleri, KB Yay, Ankara, 1990

Açar sözlər: klassik ədəbiyyat, ədəbi tənqid, nəzir, təfsirlər, nətiqlik kitabları

Ключевые слова: классическая литература, литературная критика, обеты, толкования, книги красноречия

Key words: classical literature, literary criticism, after-poem, interpretation, books of eloquence

Xülasə

Tənqid ədəbi əsərin müxtəlif meyarlara görə qiymətləndirilməsidir. Yeddi yüz ilə yaxın - XIII-XX əsrlər arasında hökmranlıq edən və klassik ədəbiyyat adlanan Türkiyənin köhnə ədəbiyyatı çox vaxt inkar edilsə də, tənqidi də əhatə edirdi. Tərcümələrdə, təzkirələrdə, təfsir və müqəddimələrdə, eləcə də Nəzir məcmuələrində və nətiqlik kitablarında tənqidə rast gəlinirdi. Klassik ədəbiyyatda tənqid dedikdə, şairlər və onların yaradıcılığı haqqında yazılan əsərlərdən söhbət gedir. Bu əsərləri birbaşa ədəbi tənqid adlandırma bilməsək də, onları təhlil edərək tənqidlə qarşılaşırıq. Bu o deməkdir ki, klassik ədəbiyyatda tənqiddin inkarı əsassızdır, əksinə, tənqid mövcuddur, hətta tənqid olunan, şeir ithaf edilən şəxs əsərin və ya divanın müqəddiməsində tənqid olunsa da, şairin özü də tənqid olunur; bu əsərin müəllifi haqqında yazılan şərhələrdə birbaşa tənqid olunur.

Литературная критика в классической литературе

Резюме

Критикой считается оценка литературного произведения по разным критериям. В старую литературу Турции, просуществовавшую около семисот лет - царившую между XIII-XX веками и называвшуюся классической литературой, входила и критика, хотя она часто отрицалась. Критика встречалась в переводах, тазкирах, комментариях и предисловиях, а также в назидательных сборниках и книгах о красноречии. Когда мы говорим о критике в классической литературе, мы имеем в виду произведения, написанные о поэтах и их произведениях. Хотя мы и не можем прямо назвать эти произведения литературной критикой, мы сталкиваемся с критикой, анализируя их. Это означает беспочвенность отрицания критики в классической литературе, наоборот, критика существует, и даже если критикуемая личность, которой посвящено стихотворение, подвергался критике в предисловиях произведения или дивана, сам поэт подвергался суровой критике в комментариях, написанных об авторе этого произведения.

Literary criticism in classical literature

Summary

Evaluating literary work based on different criteria is considered as criticism. In the ancient literature of Türkiye, which lasted for about seven hundred years – reigned between the XIII-XX centuries and was called classical literature, certainly criticism was also included, although it was often denied. Criticism was found in translation, bio poem

(tazkira), commentaries and prefaces, as well as in votive collections and eloquent books. When criticism in classical literature is said, indeed, it means the works written about poets and their creativity. Although we cannot directly call these works literary criticism, we are faced with the criticism while being analyzed. This means that, as claimed, there is not “no criticism” in classical literature, on the contrary, there is criticism, and even if the critical personality to whom the poem is dedicated is criticized in the prefaces of a work or diva, the poet himself would be subjected to criticism.

Rəyçi: f.ü.e.d., dosent Elmira Məmmədova Kekeç